

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN DİNLER VE ETNİK GRUPLAR İLE İLGİLİ POLİTİKALARI ÜZERİNE

Dr. Daniyar ABİDOV*

Kemal ALYILMAZ**

ÖZET

Özbekistan Cumhuriyeti'nde bugün (çoğu Müslüman olmak üzere) farklı dinlere ve inanışlara mensup yirmi beş milyon insan yaşamaktadır. Bu makale, esas itibarıyla Özbekistan Cumhuriyeti'nin farklı dinlere ve etnik gruplara bakış açısı hakkında bilgileri içermektedir.

Orta Asya, tarih boyunca birçok dini, kültürü, medeniyeti, etnik grubu üzerinde yaşatmış dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden biridir. Özbekistan Cumhuriyeti toprakları da oldukça eskilere dayanan köklü bir kültür ve geleneği üzerinde barındırması dolayısıyla farklı etnik grup ve dinlerin hoşgörüsü içinde yaşadığı dünyanın nadir yerlerindenidir¹.

Özbekistan Cumhuriyeti, bağımsızlığının ilk günlerinde devlet-din ilişkisi ve alt kültür gruplarıyla ilgili politikalarını belirleyerek bünyesinde bulunan bütün etnik grupların kültürlerini, dinlerini, dillerini ve medeniyetlerini koruyacağını, onlara saygı göstereceğini belirtmiştir². Cumhurbaşkanı İslam KERİMOV, XXI. Yüzyıl Eşiğinde Huzuru Tehdîd, Kararlılık Şartları ve Terakkiyat Kefaletleri" adlı eserinde ve birçok röportajında hem Özbekistan ve Orta Asya halkları arasında asırlardır süre gelen dinî geleneklere hem de İslâm dini hakkındaki düşüncelerine yer vererek, din kaynaklı tehdidin XXI. yüzyılda en önemli tehditlerden biri olacağını vurgulamaktadır. Cumhurbaşkanı İslam KERİMOV, 1998 yılının Kasım ayında yapılan UNESCO İcra Kurulu'nun 155. Toplantısı'ndaki konuşmasında da farklı dinlerin temsilcilerinin diyalog içinde barışa katkıda bulunabileceklerini ve bu durumu kendisinin son derece önemsedğini belirtmiştir: "*Özbekistan coğrafyasında değişik dinî akımlar ve gruplar bulunmaktadır. Ben övgüyle şunu söyleyebilirim ki, halkımızın bütün tarihi boyunca herhangi bir dinî çatışma, insanları bağlı olduğu dine bakarak ayırma durumu olmamıştır ve biz de buna hiç bir zaman izin*

* Özbekistan Taşkent Şarkşinaslık Üniversitesi Öğretim Üyesi

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

¹ KERİMOV, O. A., Eserler, Vatan Secdegah Kebe Mukaddestir, C. 6, Taşkent, 1996, s.128.

² KERİMOV, O. A., Eserler, Millî İstiklal, İktisat, Siyaset, Mefkure, C. 1, Taşkent, 1996, s. 46.

vermeyiz... Ben, halkımın tecrübesinden hareketle değişik dinî inanç ve gruplara mensup kişilerin barış içinde yaşamalarının mümkün olduğunu, hoşgörü ve karşılıklı saygıyla dinî ve etnik birtakım çatışmaların engellenebileceğini düşünüyorum. Özbek halkının tarihine bakıldığında da bu durumun örneklerini görmek mümkündür”³.

Cumhurbaşkanı İslam KERİMOV, 2000 yılının Haziran ayında "Fidakâr" gazetesi muhabiriyle yaptığı röportajda konuyla ilgili olarak şunları söyler: "Cemiyeti manevî olarak yenilemek, yurttaki barışı sağlamak, halkın özgürlüğü ve refaha erişmesi, ideal insan modelini gerçekleştirmek, dinî alanda özgürlük gibi çok çok önemli meselelerden oluşmaktadır"⁴. Görüldüğü gibi din, Özbekistan halkının manevî yenilenişi ve sosyal barışı için temel esaslardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki gazeteler de az olmakla birlikte konuyla ilgili haberlere yer vermektedir. Ülkedeki en saygın gazetelerden "Halk Sözü"nde Melik ESENOV, "Bir Gün Dahi Geciktirmek Olmaz" başlıklı makalesinde ülkenin içinde bulunduğu durumu: "Günümüzde, ülkemizde yaşayan 100'den fazla etnik grup istediği dine inanma özgürlüğüne sahip oldu"⁵ ifadesiyle dile getirmektedir. 2000 yılının Eylül ayında aynı gazetede "Dünya Dinleri Barış Medeniyeti Yolunda" adlı makalede ise 14-16 Eylül 2000 tarihleri arasında Taşkent'te UNESCO'nun katkılarıyla ile düzenlenen uluslar arası konferans ve konferansta kabul edilen bildiri hakkında haberler yer almaktadır⁶.

Bu tarz toplantıların Özbekistan Cumhuriyeti'nde yapılması bizim açımızdan son derece önemlidir. Ancak ne yazık ki toplantılardan çıkan kararlar basında yeterince yer almamaktadır.

Gazeteciler, Amerika Yüksek İslam Konseyi Başkanı Şeyh Muhammet Haşim Kabbanî'nin Özbekistan'ı ziyaretinden ise mümkün olduğu kadar faydalanmışlar ve onun gazetelerle yapmış olduğu röportajı 2000 yılının Kasım ayında yayımlamışlardır. Şeyh Muhammet Haşim Kabbanî söz konusu röportajında Taşkent, Semerkant, Buhara vd. şehirlerde bulunduğu süre içinde camilere, medreselere gittiklerini, namaz kılanlarla sohbet ettiklerini, başka dinlerin temsilcileriyle de görüştiklerini söyledikten sonra farklı dinî grupların münasebetlerinin son derece iyi olduğunu ve Özbekistan Cumhuriyeti'nin İslam dini dışındaki dinlere de saygı gösterdiğini ve onları koruyup kolladığını belirtmiştir⁷.

³ KERİMOV, O. A., Eserler, Biz Keleceğimizi Uz Kolimiz Bilen Kuremiz, Taşkent, 1999, s.204.

⁴ KERİMOV, O. A., Eserler, Azat ve Abat Vatan, Erkin ve Fevran Hayat-Pipovard Maksadımız, C. 8. Taşkent, 2000, s. 499.

⁵ Halk Sözü, 20 Mayıs 1999.

⁶ Halk Sözü, 26 Eylül 2000.

⁷ Halk Sözü, 10 Ekim 2000.

"Özbekistan Avazı" gazetesinde de benzer makalelerle karşılaşılma birlikte geride kalan zaman diliminde konuya ait en fazla haberin "Narodnoe Slovo" gazetesinde yayımlandığı görülmektedir. Bunların en dikkat çekici olanlarından biri "Dostluk" madalyası ile ödüllendirilmiş olan Taşkent ve Orta Asya Piskoposu Vladimir ile yapılan röportajdır. Vladimir yaptığı röportajın birinde şunları söylemektedir: *"Özbekistanda halk birliği önemli ölçüde sağlandı. Bu, bütün etnik grupların kendi dini inançlarını, kültürlerini yaşatmaları ve geliştirmeleri devletin yeniden yapılandırılması neticesinde gerçekleşti"*⁸. Bu tarz haberler, Özbekistan'ın konuyla ilgili politikasını desteklemekte ve kuvvetlendirmektedir.

Ülkede dinî özgürlüğün ve sosyal barışın oluşumunda tarihî süreç içinde bu coğrafyada farklı kültürlerin, dinlerin bir arada yaşamış olmasının da önemli bir katkısı vardır. Bu nedenle konu üzerinde çalışan gazeteci ve araştırmacıların sık sık geçmişe de bakmaları gerekmektedir. Örneğin, bu konuda Buhara Devlet Üniversitesi'nin Rektörü Kâmilcan MUKİMOV "Kişiyi Mikromunit Şekillendirmektedir" adlı makalesinde şunları yazmaktadır: *"Özbekistan halkı değişik kabile ve halkların entegrasyonu ve kaynaşması neticesinde oluştu. Bu cereyanlar vatandaşların barışı, eşitliği, dini görüşleri ile oluşan sosyal bilinçte kendi ifadesini buldu."*⁹

Gazeteciler, yabancı ülke temsilcilerinin Özbekistan Cumhuriyeti'ne yaptıkları ziyaretler sırasında ve yurdumuzda çalışan yabancı diplomatlarla zaman zaman ülkemizle ilgili birtakım konularda görüşmeler yapmaktadırlar. Söz konusu görüşmelerde konular ülkemizle ilgili görüşlerini, izlenimlerini paylaşmaktadırlar. Meselâ, bunlardan (toplumun bütün tabakaları tarafından da gayet iyi bilinen) "Cahan" haber ajansının muhabiri Sergey KURBANOV, 2000 yılının Ağustos ayında Malezya'nın Özbekistan elçisi Yahya bin Abdulcabbar ile bir röportaj yaptı. Haber manşetten şöyle verildi: *"Yahya Bin Abdul Cabbar: Burada değişik millet ve dinî inanca mensup insanlar barış içinde yaşamakta"*. Haber şöyle devam ediyordu: *"Benim en çok hayran olduğum şey şu ki, burada değişik millet ve dinî inançtaki insanlar dostça yaşamaktadır"*¹⁰, diyerek Özbekistan'daki durumu çok güzel bir şekilde ifade etmekteydi.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 9. yılı münasebeti ile Türkmenistan Büyükelçisi S. PİRMUHAMEDOV'un Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği tebrik mektubunda memleketimizde hüküm süren uluslar arası barıştan da söz edilmektedir. Bu mektup 2000 yılının Ağustos ayının başlarında gazetelerde yayımlandı.

"Cahan" haber ajansının verdiği bir haberde de Fransa'da yayımlanan "Dinin Önemli Meseleleri" adlı dergide baş redaktör Jan Pol GETNİ'nin "Din Uzmanları Emir Timur'un Memleketinde Diyalog İçerisindeler" isimli makalesi yayımlandı.

⁸ Narodnoe Slovo, 02 Şubat 2000.

⁹ Narodnoe Slovo, 20 Temmuz 2000.

¹⁰ Narodnoe Slovo, 31 Ağustos 2000.

Gazetecinin bu haberi, 2000 yılının Eylül ayında Taşkent'te yapılan dinler arası diyalog hakkındaki uluslar arası konferanstan ve izlenimlerinden hareketle yazdığı anlaşılmaktadır.

2001 yılının Ocak ayında Özbekistan Uluslar Arası Medeniyet Merkezi'nde bakanlar kurulunun, din işleri komitesinin de katıldığı "Uluslar Arası Barış ve Dinî Özgürlük, Terakkiyet Kefaletleri" adlı seminer son derece önemliydi. Özbekistan Haber Ajansı'nın muhabiri, gazeteci Nezaket OSMANOVA, bu konuda yayımladığı haberde, "Seminerde Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın devlet danışmanı Z. HUSNİDDİNOV'un Özbekistan'da değişik dinlere mensup 130'dan fazla etnik grubun ve kabilenin barış içinde yaşadığına, ülkede 15 dinî grubun özgürce faaliyetlerini sürdürdüğüne dair sözlerine dikkat çekmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin din ve etnik gruplar hakkındaki politikaları konusundaki haberlerin Özbek Türkçesiyle yayın yapan gazetelerden Rusça yayın yapan gazetelerde daha fazla yer aldığı görülmektedir. "Halk Sözü" ve "Narodnoe Slovo" gazetelerinin 11 Nisan tarihli sayısında da Özbekistan Haber Ajansı'nın Cumhurbaşkanı İslâm KERİMOV'un Amerika Yüksek İslâm Konseyi reisi Şeyh M. H. KABBANİ ve Nakşibendi tarikatının lideri M. N. HAKKANİ'yi kabulü hakkındaki haberi yayımlandı. Haberde, "*Konuklar Özbekistan'da hem İslâmiyet'in hem de diğer dinlerin durumunu olumlu olarak değerlendirdiler.*"¹¹ denilmektedir.

2003 yılının Temmuz ayında Türkmenistan Medeniyet Merkezi'nin reisi O. CARİYEV'in "Tam Bir Aile Gibi" adlı makalesi yayımlandı. Yazar bağımsızlık dönemiyle ilgili olarak makalesinde şunları kaydetmektedir: "*Geçen on yılda Özbekistan'da yaşayan milletler kendilerinin milli medeniyetini, örf ve adetlerini geliştirme imkânına sahip oldular. Onlar bir aile gibi yeni, bağımsız ve özgür devletin temelini sağlamlaştırmaktadırlar. 15'ten fazla dinî grup dinlerini özgürce yaşamaktadırlar*"¹².

Basınımız sık sık ülkemizle ilgili yurt dışında yayınlanan makale veya kitapların kısa içeriğini yayımlamaktadır. Bu çerçevede 2001 yılının Eylül ayında "Diplomaten Nyus" dergisinde baş redaktör Hayke ŞTYUBEL imzası ile İngilizce ve Almanca olarak yayımlanan "İpek Yolunun Doğu Sihri Özbekistan Kontrastlar Ülkesi" adlı bir makale "Narodnoe Slove" gazetesinde yayımlandı. Gazetede ki makalede Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığa kavuştuktan sonra sosyo-ekonomik alandaki başarıları, barış, güvenlik, kararlılık ve devletimiz tarafından ilan edilen dinler arası ve uluslar arası görüşler hakkında bilgiler yer almaktadır¹³. ŞTYUBEL yazısında yıllarca Özbekistan'da yaşayan ve Özbekleri "*Merkezi*

¹¹ Narodnoe Slovo, 11 Nisan 2001.

¹² Narodnoe Slovo, 03 Temmuz 2001.

¹³ Narodnoe Slovo, 12 Eylül 2001.

Asya'nın edepli filozofları" diye adlandıran bir Fransız aliminin ifadesine de yer vermektedir¹⁴.

Özbekistan'da zaman zaman İslâmiyet'in dışındaki dinler hakkında da haberler yayımlanmaktadır. Onlardan biri "Türkistan Press" tarafından hazırlanan "Narodnoe Slovo" gazetesinde 2001 yılının Mart ayında yayımlandı. "Diskriminatsiyaga Oranla Anlaşmazlık" başlıklı makalede Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve insan hakları konularında haberler verilmektedir¹⁵. Çoğu uzman, "Bir devlette değişik birçok millet ve dinin birliğini sağlamak kolay iş değil", şeklinde düşünmektedir. Örneğin, bu konuda Taşkent Devlet İletişim Enstitüsü'nün öğretim üyesi Prof. Dr. A. G. ABDUNABİYEV, "Çok Milletli Özbekistan'da Millî Bağımsızlığın Gayesi" adlı makalesinde şunları yazmaktadır: "*Özbekistanda 25 milyon kişinin ikamet ettiğini hatırlatmak isterim. Onlar yirmiye yakın dinî gruba mensuplar... Bu insanlar, farklı adetlere, dünya görüşlerine sahip olmalarına rağmen vatanlarının Özbekistan olduğunu derinden hissetmektedirler*"¹⁶ⁿ.

Benzer düşünceleri Buhara Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Bahadır ERGAŞEV'in makalesinde de görmek mümkündür. Bilindiği gibi Buhara, pek fazla büyük olmasa da, Özbekistan'da en fazla etnik grubun bir arada yaşadığı şehirlerden biridir. Yazarın verdiği bilgilere göre, bugün Buhara şehrinde 82 cami, iki kilise, birçok manastır, sinagog, gayrimüslimlere ait toplantı yerleri faaliyetini sürdürmektedir¹⁷. Makalede, 70 yıllık yasaktan sonra Şiilerin Hacı Mir Ali Camii'ni tekrar faaliyete geçirmesi, Arhangel Mihail Kilisesi'nin yeni binasında ibadete devam etmesi, yerel yönetimin de yardımıyla baş sinagogun bir kısmının yeniden inşa edilerek Yahudiler'in özel okul açması, il ve ilçe yönetimlerince dinî teşkilatların problemlerinin konu edildiği toplantıların geleneksel hâle getirilmesi gibi konularda bilgiler verilmiştir¹⁸. Ülkemizdeki diğer gazeteler il ve ilçelerdeki Müslüman olmayan topluluklarla ilgili Özbekistan Cumhuriyeti'nin devlet politikaları hakkında pek haber yayımlamamaktadırlar.

Myunhen Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ro'land PİTÇ'in "*Ben Özbekistan'ı birkaç dinî grubun barış içinde yaşadığı çok milletli bir devlet olarak biliyorum. Bu tecrübe bizim üniversitemiz için ilmi öneme sahiptir*" şeklindeki ifadeleri de bizim için oldukça dikkate değer¹⁹

Özbekistan'da İslâmiyet dışındaki dinlere ait haber ve bilgiler de zaman zaman farklı gazeteler tarafından yayımlanmaktadır. Buna, Vera MARTİNENKO'nun Yahudiliğe adanan Semerkant Çocuk Korosu hakkındaki

¹⁴ Narodnoe Slovo, 12 Eylül 2001.

¹⁵ Narodnoe Slovo, 27 Şubat 2001.

¹⁶ Pravda Vostoka, 18 Ocak 2001.

¹⁷ Pravda Vostoka, 10 Mayıs 2001.

¹⁸ Pravda Vostoka, 10 Mayıs 2001.

¹⁹ Pravda Vostoka, 15 Eylül 2001.

"Ağada Koro Dostluk Köprüsü"²⁰ adlı haberi, Lev SAVELYEV'in "Yeni 5762 Yıl ile"²¹ M. ŞAİAMOV'un Yahudiler'in purim bayramının meydana gelişi konusundaki "Kurtuluş Efsanesi Hakkında"²² başlıklı yazısı, Liliya STRUNNIKOVA'nın "Kendi Baba Toprağında" adlı araştırması... örnek gösterilebilir.

Özbekistan Cumhuriyeti'nde diğer dinlere göre Budizm ile ilgili haberlerin çok daha az yayımlandığı görülmektedir. 2000 yılı Aralık ayında "Narodnoe Slovo" gazetesi "Cahan" haber ajansı muhabiri Sergey KURBANOV'un Japonya'nın Özbekistan Büyükelçisi Kyoko NAKAYAMA Hanım Efendi ile yapmış olduğu röportajı yayımladı. Kyoko Nakayama Hanımefendi söz konusu röportajda, Japonya'nın Özbekistan'a "Tirmiz yakınlarındaki Budizm'e ait abideleri incelemek ve korumak için yardıma bulunacağını" söyledi²³. Lyudmila Kim "Yine Çok Yaşayın Anne"²⁴ başlıklı yazısıyla Kore Medeniyet Merkezi'nin kuruluşu dolayısıyla Kaşkaderya bölgesinde yaşayan Koreliler'in unutulmuş törenlerini yeniden canlandırmak imkânına sahip oldukları konusunda bir haber yayımladı.

Taşkent Vali Yardımcısı Rihsitilla AKBAROV, Kira YAKOVLEVA'ya ile yaptığı röportajda Bahaîler'in Taşkent'in dışında Nevaî, Semerkant ve diğer bölgelerde de teşkilatlarının olduğuna dair bilgiler verdi.

Cumhuriyette Özbek Türkçesi'yle çıkarılan gazeteler bağımsız devlet siyasetine paralel olarak İslamiyet dışındaki dinlere de açıkça itibar etmektedirler. Cumhuriyet gazeteleri yabancı uyruklu dinî temsilcilerin ziyaretlerinden ve buradaki diplomatlardan da dinler ve kültürler arası diyalog konusunda mümkün olduğu kadar faydalanmaktadırlar.

Kamuoyu Araştırma Merkezi tarafından 2000 yılının Temmuz - Eylül aylarında konumuzla ilgili uygulanan bir anket çerçevesinde hazırlanan bir makale 2000 yılının Ekim ayında "Narodnoe Slovo" gazetesinde "Özbekistan Umumî Evimiz" başlığı altında yayımlandı. Ülkemizde ikamet eden etnik grup mensuplarından %95,7'si bağımsız Özbekistan'ın en değerli zenginliğinin barış, huzur, uluslar arası ve vatandaşlar arasındaki dostluk olduğunu; %80,7'si insan hakları ve özgürlüklerin, millî, dinî değerlerin devletleri tarafından korunacağını; %96,4'ü ise bağımsızlık yıllarında oluşan ülkedeki barış ortamının süreceğini ve etnik gruplar arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu düşünmektedir²⁵.

Kamuoyu yoklamaları böyle olmasına rağmen ne yazık ki özellikle Özbek Türkçesi'yle yayın yapan gazete ve dergiler konuyla ilgili haberlere pek yer vermemektedirler. Oysa günümüz dünyasında Özbekistan Cumhuriyeti'nin uluslar

²⁰ Pravda Vostoka, 07 Haziran 2001.

²¹ Pravda Vostoka, 14 Eylül 2001.

²² Pravda Vostoka, 08 Mart 2001.

²³ Narodnoe Slovo, 22 Aralık 2000.

²⁴ Narodnoe Slovo, 20 Haziran 2000.

²⁵ Narodnoe Slovo, 03 Ekim 2000.

arası arenada itibarının yükselmesinde ülkemizdeki insan hakları, demokrasi, dinî ve millî değerlere saygı konularındaki uygulamalar büyük önem arz etmektedir.

ABSTRACT

Twenty five million people who are belong to the different religions and beliefs, however mostly muslim, live in todays Uzbekistan. This paper looks into the Republic of Uzbekistan's perspective of these different religions and ethnic groups.